

POLIFUNKCYJNOŚĆ NAZWISK W UTWORZE WALENTEGO BARCZEWSKIEGO „KIERMASY NA WARMII”

Słowa tematyczne: onomastyka literacka, nazwisko, funkcje nazw własnych, Walenty Barczewski, kiermas, Warmia

W polskiej literaturze onomastycznej wiele uwagi poświęcono nazwom własnym w literaturze. W badaniach koncentrowano się przede wszystkim na opracowaniu nazewnictwa w utworach poszczególnych pisarzy oraz syntez charakteryzujących onimię wybranych epok literackich i gatunków¹. Publikowano rozprawy poświęcone funkcjom nazw własnych w tekstach literackich i wypracowywano metody opisu i analizy nazewnictwa stylistycznego (Kosyl, 1998; Siwiec, 1998) w ujęciu opisowym, tekstologicznym, funkcjonalnym i dyskursywnym (Skowronek, 2003; Rutkowski, Skowronek, 2010, 2020; Górny, 2013). Problem funkcji nazw własnych w onomastyce szczegółowo referował M. Rutkowski (2001, 2010), a ostatnio opisywał je także B. Dunaj (2017). Analizom funkcjonalnym onimów literackich poświęcono wiele artykułów i monografii. Liczba funkcji przypisywanych nazwom występującym w tekstach literackich systematycznie rosła. M. Rutkowski zauważył, że na gruncie onomastyki literackiej „daje się zauważyć pewna stabilność metodologiczna w zakresie opisu funkcji nazw i ich repertuaru” (Rutkowski, 2001, s. 7).

Prace z zakresu onomastyki funkcjonalnej w tekstach literackich mają często charakter dychotomiczny. Oddzielnie analizują nazwy osobowe i geograficzne (Kosyl, 1992; Domaciuk, 2003; Raszewska-Klimas, 2002; Siwiec, 1998).

¹ Najstarsze prace z lat 1953–1966 omówił Aleksander Wilkoń (1970, s. 12–42), późniejsze charakteryzowały szczegółowo: Irena Sarnowska-Gieffing (1984, s. 5–9; 2003, s. 22–37), Lucja Maria Szewczyk (1993, s. 9–13), Izabela Domaciuk (2003, s. 7–11) i inni badacze, jak: Adam Siwiec (1998, s. 7–14), Agnieszka Raszewska-Klimas (2002, s. 7–11), Halszka Górny (2013, s. 40–48) czy Magdalena Graf (2006, s. 39–49).

Niemniej jednak nazwom osobowym i geograficznym przypisywane są te same funkcje: informacyjna i informacyjno-dydaktyczna, socjologiczna, emotywna, werystyczna, aluzyjna, kamuflażowa, semantyczna, intertekstualna. Za funkcję inherentną nazw geograficznych można uznać funkcję lokalizacji w przestrzeni, a przy nazwach osobowych funkcję identyfikacyjno-dyferencyjną.

Określenie funkcji nazw własnych w tekście należy do podstawowych zadań onomastyki literackiej. Moim zamierzeniem nie jest jednak charakterystyka dokonań badaczy w zakresie onomastyki literackiej i funkcjonalnej. W artykule tym chciałabym pokazać nazwiska nadane uczestnikom kiermasu² w utworze „Kiermasy na Warmii” Walentego Barczewskiego³ i określić ich funkcje, a tym samym zastanowić się, dlaczego autor nadał takie, a nie inne miana swoim bohaterom. Akcja utworu rozgrywa się w gospodarstwie wiejskim położonym w podolsztyńskiej wsi podczas kiermasu wyprawionego przez gospodarzy dla rodziny i zaproszonych gości.

W artykule omawiam występujące w utworze nazwiska mężów, żon i formy zbiorowe określające rodziny gospodarzy zaproszonych na kiermas. Stosuję typowe metody filologiczne wykorzystywane w onomastyce literackiej podczas analizy strukturalnej, semantycznej i funkcjonalnej onimów. Wszystkie nazwiska są polskie, przejrzyste etymologicznie, semantycznie i strukturalnie. Są to nazwiska męskie zakończone na *-ski*, żeńskie na *-ska*, ściśle związane z rzeczywistością pozajęzykową, derywowane, tak jak przymiotniki, od nazw wsi leżących na terenie południowej Warmii. Należy założyć, że miana te nie zostały nadane przypadkowo i zastanowić się, co chciał Barczewski osiągnąć, nadając takie nazwiska swoim bohaterom, w jaki sposób poprzez onimy zamierzał oddziaływać na czytelnika żyjącego w państwie niemieckim na Warmii drugiej połowy XIX wieku. Analiza językowo-funkcjonalna pozwala przypisać im wiele funkcji w tekstach literackich: identyfikacyjno-dyferencyjną, lokatywną, socjologiczną, prestiżową, tożsamościową, socjolingwistyczną, emotywną i perswazyjną. Analizowane

² Mianem *kiermas* określano na Warmii uroczystości religijne ku czci patrona kościoła i przyjęcie (uczta) wydane dla zaproszonych gości w domu gospodarza.

³ Autorem tekstu i kreatorem nazwisk uczestników kiermasu był Walenty Barczewski, ur. 10 lutego 1856 r. we wsi Jaroty pod Olsztynem, zmarły 28 maja 1928 roku w Brąswaldzie, gm. Dywity. Jego rodzice Jakub i Barbara byli właścicielami gospodarstwa rolnego. Jak większość głęboko religijnych polskich rodzin pragnęli wykształcić starszego z synów „na księdza”. Ich marzenia się spełniły, bo w grudniu 1883 roku W. Barczewski otrzymał święcenia kapłańskie, a w roku 1894 został proboszczem w Brąswaldzie i na tym stanowisku pracował przez 34 lata aż do swojej śmierci. „Kiermasy na Warmii” były debiutem pisarskim W. Barczewskiego, po raz pierwszy opublikowanym w 1883 r. w czasopiśmie „Pielgrzym” pod tytułem „O kiermasach na polskiej Warmii”. Utwór cieszył się dużą popularnością, był wielokrotnie wznawiany i przedrukowywany w prasie regionalnej. Korzystałam z czwartego wydania z 1923 roku.

nazwiska mogą być przykładem kumulacji różnych funkcji pełnionych przez te same antroponimy.

W. Barczewski w „Kiermasach na Warmii” wiele uwagi poświęcił onimii. Nazewnictwem interesowali się wszyscy jego bohaterowie. Obecny na kiermasie chłopiec o imieniu Michałek pytał Ewę, przybyłą z sąsiednich Mazur, jakie nazwiska noszą tam mieszkańcy: „ — *Jewko, já bym też chciał ziedzieć, jekie tytoły ludzie na Mazurach mają?*” (K 103). Jak pokazuje przytoczony cytat, mieszkańcy południowej Warmii nie używali wyrazu *nazwisko* w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, funkcję tę pełnił wyraz *tytoł* ‘tytuł’. Wyraz *tytoł*, gen. sg. *tytołu*, ‘nazwisko, godność’, z łac. *titulus*, niem. *Titel*, został zapewne przejęty z języka niemieckiego i miał na Warmii dwa znaczenia: 1) nazwisko, nazwa osobowa, np. *Titoł ujo je Emke*, 2) godność, np. *użandhiki majú rozmajite titoi, iedan nazywa śa inspektor, drugi assesor i jeśće tam inne* (Steffen, 1984, s. 172). Obok rzeczownika *tytoł* używano czasowników: *tytołować* ‘nazywać kogo lub zwracać się do kogo wymieniając jego nazwisko’ i *tytołować się* ‘mieć oficjalny tytuł, wymieniać swój tytuł wynikający z zajmowanego stanowiska’ (Steffen, 1984, s. 172).

FUNKCJA IDENTYFIKACYJNO-DYFERENCJACYJNA

Najważniejszą, prymarną funkcją nazw własnych w tekstach i rzeczywistości jest funkcja identyfikacyjno-dyferencjacyjna, polegająca na identyfikacji osób należących do jednej rodziny i odróżnianiu ich od osób należących do innych rodzin. W utworze Barczewskiego nominacji i prezentacji osób przybyłych na kiermas dokonuje najczęściej narrator, a nomina propria są poprzedzone czasownikami w formie 3. osoby lp.: *woła* Dywicki, *dodaje* dziadek Lamkowski, *wtrąca* Butryńska, *pyta* Butryński, *odzywa się* Spręcowska, *przypakuje* Wartemborska wujna, *zastrzega się* Ługwałdzka, *zapytuje* stryj Wojtek z Purdy itd. Nazwiska bohaterów rzadziej pojawiają się w dialogach prowadzonych przez uczestników kiermasu: „ — No jek tam *Gietrzwałdzka*, jużęsta wytkaly?”, jak też w dialogach dzieci gospodarzy z rodzicami:

Matulku, jadą! *Dyzicka ciotka z wujem i Michalkiem*, za nimi *Ługwałdzcy łoboje i Mykowscy* [...] za nim *dziadek lamkowski z Marychną*”; — Patrzcie no, łojczulku, *Gietrzwałdzcy* z górki sia spuszcżają, pełan wóz ich jedzie [...], — a wejcie tam z drugu strony, tam z pod lasa na górcie między jerzbami, to *Linowscy i Butryńscy*; — a i z pod Gielaków migoce sia para wozów, to pewnie konie *Purdzkiego wuja* tak skaczą [...], może za niam i *Pajtuńscy* sia najdą (K 24).

Nomina propria wykorzystywane przez Barczewskiego jako nazwy całej rodziny to określenia zbiorowe w formie pluralnej tworzone od nazwiska w rodzaju męskim na *-ski* lub żeńskim na *-ska*. Nazwisko na *-ski* identyfikuje gospodarza, nazwisko na *-ska* nosi gospodyni, pani domu. Nie zawsze jednak wszystkie

te trzy elementy: nazwisko żeńskie, nazwisko męskie, forma liczby mnogiej są wykorzystywane w nominacji osób. Zdarza się, że część nazw jest ukryta, ale zastosowany model nazewniczy pozwala je łatwo rekonstruować.

Barczewski tylko raz wykorzystał nazwisko w rodzaju męskim do identyfikacji osób tworzących rodzinę: *dodaje dziadek Lamkowski* (K 27), którym objął pozostałych członków rodziny: *dziadek Lamkowski z Marychną* (K 24). W „Kiermasach na Warmii” częściej nazwisko męskie jest ukryte, a eksponowana forma żeńska nazwiska: *przerywa powstałe stąd milczenie Brąswaldzka* (K 64), *Bodáj, bodaj, że bziéda — potwierdza Szqwałdzka* (K 40), *Co też to łuczone ludzie wszo wymędrzą — wtrąca tu Stanclewska* (K 81), która konotuje obecność na kiermasie pozostałych członków rodziny: *Brąswaldzkich, Szqwałdzkich, Stanclewskich*.

Rozszerzeniem tego sposobu nominacji uczestników kiermasu jest ukrycie formy męskiej nazwiska pod nazwiskiem żony i określeniem zbiorowym rodziny:

- Gietrzwałdska: *prędko wtrąca Gietrzwałdska* (K 41), *prowadzi dalej Gietrzwałdzka* (K 46);
- Gietrzwałdzczy: *Gietrzwałdzczy z górki sia spuszczeją, pelan wóz ich jedzie* (K 24), *Łusiądzta i zabáwta sia, juźci Gietrzwałdzczy* (K 25);
- Pajtuńska: *Tylko Pajtuńska przy kawie pyta się* (K 58);
- Pajtuńscy: *Pajtuńscy nadjeżdżają* (K 25);
- Spręcowska: *Odpust bartęski to równo coś innego jak nasz brąswaldzki — odzywa się Spręcowska* (K 28), *ubolewa Spręcowska* (K 63);
- Spręcowsy: *a tam nie Purdzczy jano Sprancowsy* (K 35), *tedy Spręcowsy odjechali naj-pród* (K 105);
- Wartemborska: *przytakuje Wartemborska wujna* (K 37), *Wartemborska bije swoje dzieci* (K 36);
- Wartemborscy: *jano Watamborscy na noc przyjechali* (K 25).

Jak widać z podanych przykładów, nazwiska żon i określenia rodziny mogły służyć, jako podstawa, do tworzenia nazwisk mężczyzn.

W jednym wypadku pominięta została forma zbiorowa rodziny, a pojawiły się nazwiska męża i żony. Tak jest w przypadku nazwiska Dywicki: *pyta się Dywicki* (K 27), *Dywicki wstał na równe nogi* (K 29). Obok formy męskiej występuje forma żeńska *Dywicka*: *To to wejta równo zuch — dodaje radośnie Dywicka ciotka* (K 59), *sposzrzega to Dywicka* (K 72), ale i w tym wypadku za reprezentatywną można uznać formę żeńską ze wskazanym stopniem pokrewieństwa: *ciotka*, które obejmuje pozostałych członków rodziny: *wuj (mąż) i Michatek (syn): Dyzicka ciotka z wujem i Michalkiem* (K 24).

Najpełniejsza identyfikacja dotyczy rodzin, do których przynależność dokumentują nazwiska męskie i żeńskie oraz forma zbiorowa:

- Butryński: *wysila się Butryński* (K 41), *Ale przyjrzyj sia jano Butryńskamu,* (K 43), *pyta Butryński, liżąc resztki chrzanzu z talerza i z palców* (K 43), *Jakby na boleść Butryńskiemu* (K 46);
- Butryńska: *wola z uniesieniem Butryńska* (K 27), *przestrzega Butryńska* (K 63);
- Butryńscy: *na górze między jerzbami, to Linowsy i Butryńscy* (K 24).

- Linowski: *odpowiada Linowski, patrząc niedwuznacznie na niego i na talerz* (K 43), *zapowiada z niemalą dumą Linowski Kuba* (K 61), *Wtem wchodzi linowski Jánek*⁴ (K 50), *Kuba linowski* (K 59), *linowski Kuba* (K 61);
- Linowska: *Lecz Linowska i na takich migach zna się* (K 59), *Linowski ciotki nie zidać* (K 39), *wzdycha linowska ciotka* (K 48);
- Linowscy: *na górcie między jerzbami, to Linowscy* (K 24).
- Ługwałdzki: *A i Twoji jeszcze ni ma, Ługwałdzki* (K 39), *ubolewa Kazimierz Ługwałdzki* (K 46);
- Ługwałdzka: *Ná ne, waś Ługwałdzka dobroćko?* (K 44), *Ná, ty tubaczniku! — dodaje Ługwałdzka* (K 74–75);
- Ługwałdzczy: *za nimi Ługwałdzczy łoboje* (K 24).
- Purdzki: *jek dziś purdzki wuj móziul* (K 63), *Tedy odzywa się Purdzki* (K 42), *Zaraz Purdzki wyrzyna się i woła do nich* (K 50);
- Purdzka: *wypada Purdzka* (K 67);
- Purdzczy: *a tam nie Purdzczy jano Sprancowscy* (K 35), *i Purdzczy już są* (K 35).

W jednym wypadku tylko określenie zbiorowe rodziny zostało wykorzystane w funkcji identyfikacyjnej — *za nimi [...] i Mykowscy, jekby się zmóžili* (K 24).

Przedstawione nazwiska mężów, żon, określenia zbiorowe rodzin realizują ten sam model nazewniczy przyjęty przez Barczewskiego. Nawet jeśli autor nie wymienia wszystkich elementów tego modelu, można je łatwo uzupełnić: *Brąswaldzki, Brąswaldzka, Brąswaldzcy, Butryński, Butryńska, Butryńscy, Dywicki, Dywicka, Dywiccy* itd. Zapisane w tekście nazwisko męskie pozwala utworzyć derywowane paradygmatycznie nazwisko żeńskie: *Lamkowski — Lamkowska* lub formę zbiorową nazwiska rodziny: *Lamkowscy*. Podobnie na podstawie nazwiska w rodzaju żeńskim: *Stanlewska* łatwo rekonstruować nazwisko męskie: *Stanlewski* i formę zbiorową rodziny: *Stanlewscy*, a do odtworzenia modelu wystarcza samo określenie zbiorowe rodziny *Mykowscy*: *Mykowski — Mykowska*.

W funkcji wskaźników identyfikacyjno-dyferencyjnych występują nazwiska męskie, żeńskie i nazwy zbiorowe rodzin. Myślę, że zastosowany sposób nominacji i identyfikacji rodzin za pomocą nazwisk żeńskich miał pokazać czytelnikom odmienność polskiego, bo odziedziczonego po przodkach, sposobu nazywania osób, od niemieckiego, w którym nazwisko męskie pełniło funkcję identyfikacyjną.

Autor bardzo rzadko używa imion osób dorosłych. W dwóch przypadkach imię w formie derywowanej zostało dodane po tym samym nazwisku: *Linowski Kuba, Linowski Jánek*, raz do nominacji wykorzystano pełne zestawienie antropimiczne z imieniem w formie podstawowej: *ubolewa Kazimierz Ługwałdzki* i raz formę hipokorystyczną imienia z określeniem pokrewieństwa i nazwy wsi: *Stryj Wojtek z Purdy* (K 48).

⁴ W. Barczewski nie zawsze zapisywał nazwiska wielką literą.

FUNKCJA LOKALIZACJI W PRZESTRZENI

Funkcja lokatywna przypisywana jest najczęściej nazwom geograficznym, ale w utworze Barczewskiego nomina propria uczestników kiermasu współtworzą kategorię przestrzeni w jej wymiarze geograficznym. Na kiermas przyjechali goście całymi rodzinami ze wsi leżących na terenie południowej Warmii. Wszystkie nazwiska zawierają w podstawie nazwę miejscowości, z której przybyła rodzina, np. *Pajtuńscy* ze wsi Pajtuny, *Pajtuński* 'ten, kto jest z Pajtun', 'mieszka we wsi Pajtuny', 'przyjechał z Pajtun', *Pajtuńska* 'ta, która pochodzi/ przyjechała ze wsi Pajtuny'. Każda rodzina przybyła z innej miejscowości położonej na terenie południowej Warmii. Nazwy wsi zostały wybrane celowo jako podstawy nominacji rodzin. Istotną rolę w nominacji osób odgrywało położenie geograficzne danej wsi.

W pracach z zakresu onomastyki literackiej bada się autentyczność omawianych nazw. W przypadku utworu Barczewskiego tylko trzy nazwiska uczestników kiermasu: *Dywicki*, *Pajtuński*, *Purdzki* można uznać za autentyczne nazwiska używane na Warmii⁵. Wszystkie pozostałe nazwy osobowe są sztuczne, zostały utworzone przez autora.

Nazwisko *Dywicki* ewokuje deskrypcję: 'ten, kto jest z *Dywit*'. Jest to autentyczne nazwisko notowane na tym terenie od XVII wieku, por. *Diwicki* 1667 (Mossakowska, 1993, s. 32). Wieś *Dywity* (niem. *Diwitten*) leży na północ od Olsztyna. Nazwisko *Dywicki* jeszcze na przełomie XX i XXI wieku nosiło 136 osób, z czego dwie mieszkwały w dawnym województwie olsztyńskim (SNWP II 618).

Rodzina *Pajtuńskich* przyjechała na kiermas ze wsi *Pajtuny* (niem. *Pathaunen*) położonej w gminie Purda. Nazwisko od XVI wieku było używane na Warmii, por. *Paytunski* 1591, *Paitunsky in Purdin* 1595, 1596 (Mossakowska, 1993, s. 77), dziś nie występuje.

Nazwisko *Purdzki* konotuje nazwę wsi *Purda* (niem. *Gross Purden*) położoną na płn.-wsch. od Olsztyna: *Stryj Wojtek z Purdy* (K 48). Było używane na tym terenie w XVI wieku. Zapisywano je w formach: *Purdski in Montkendorff* 1598, *Purdskj*; *Daniel filius Purdski in Montkendorff* 1605 (Mossakowska, 1993, s. 84), ale dziś nie jest notowane.

Większość nazwisk uczestników kiermasu została utworzona na wzór nazwisk autentycznych i nie znajduje poświadczenia w dokumentach historycznych. Rodzina *Brąswaldzkich* przyjechała ze wsi Brąswałd, położonej około 8 km

⁵ Nazwiska te zostały potwierdzone w źródłach historycznych i są cytowane w pracy B. Mossakowskiej (1993), co zostało poniżej opatrzone stosownymi cytatami.

na północ od Olsztyna. We wsi Brąswałd przez 30 lat mieszkał sam autor „Kiermasów...” jako proboszcz tamtejszego kościoła i parafii. Wieś została założona w 1338 roku i otrzymała niemiecką nazwę złożoną *Brunswald*, z pierwszym członem od nazwy osobowej *Brun(o)* i drugim członem strukturalnym *-wald(e)*, por. niem. *Wald* ‘las’. Polacy nazwę wsi adaptowali fonetycznie jako *Brąswałd*. Ze wsi *Butryny*, położonej na południe od Olsztyna, przyjechali *Butryńscy*. Nazwisko *Butryński* na przełomie XX i XXI wieku nosiły w Polsce 44 osoby (SNWP I 588), ale etymologicznie łączy się je z lit. nazwą osobową *Bútrimas* (NP I 64). Nazwę wsi *Butryny*, niem. *Wutrienen*, leżącej na Warmii, wywodzi się od spr. *wutris* ‘kował’ (Pospiszyłowa, 1987, s. 173). Z *Gietrzwałdu* na kiermas przyjechała rodzina *Gietrzwałdzkich*. Wieś *Gietrzwałd* leżąca na zachód od Olsztyna nosiła niem. nazwę *Dietrichswalde* od imienia *Dittrich*, *Diterich* z członem *-walde* ‘las’. Polacy wymawiali tę nazwę jako *Dzietrzwałd*, *Jetrzwałd*, *Getrzwałd*, ostatecznie przyjęła się i upowszechniła polska forma *Gietrzwałd* (NMPol III 131). Dziadek *Lamkowski* przyjechał ze wsi *Lamkowo* (niem. *Lemkendorf*), położonej w gminie Barczewo, w odległości około 13 km na północny wschód od Olsztyna i około 11 km od Barczewa. Rodzina *Ługwałdzkich* przyjechała ze wsi *Ługwałd*, położonej na północ od Dywit i noszącej niem. nazwę *Hochwalde*. Ze wsi *Szwałd*, niem. *Schönwalde* (dziś Szczęsne) przybyła rodzina *Szwałdzkich*. Nazwisko *Spręcowski* wskazuje na pochodzenie rodziny ze wsi *Spręcowo*, niem. *Spiegelberg*, położonej na północ od Dywit i Ługwałdu. *Stanclawscy* pochodzą ze *Stanclewa* (niem. *Stanislewo*, od 1931 roku *Sternsee*). Wieś leży na północny wschód od Biskupca, została założona przez biskupa Stanisława Hozjusza i od jego imienia otrzymała nazwę: *Stanisławowo* (1597), *Stanisławowa* (1609). Nazwisko *Wartemborski* przywołuje niem. nazwę miasta *Wartenburg in Ostpreussen*. Dziś miasto nosi nazwę *Barczewo*, utworzoną od nazwiska W. Barczewskiego.

Dwa nazwiska *Linowski* i *Mykowski* są współcześnie notowane, ale nie występowały w dawnym Komornictwie Olsztyńskim. Rodzina *Linowskich* przyjechała na kiermas ze wsi *Linowo*, niem. *Leynau*, położonej nad Jeziorem Linowskim: *Wczora zieczoram na noc do Linowa* (K 50). Nazwisko *Linowski* nosi w Polsce 1031 osób, spośród których w dawnym województwie olsztyńskim zamieszkiwało 69 osób (SNWP V 606). Pod względem etymologicznym wywodzi się je od wyrazów: *lin* ‘ryba z rodziny karpiovatych’, *lina* ‘gatunek rośliny’, *linąc* ‘lunąc’, *lina* (NP II 21). Nazwisko rodziny *Mykowskich*, zapisane w utworze Barczewskiego, należy łączyć z nazwą warmińskiej wsi *Myki*, niem. *Micken*, w gminie Dywity. Nazwisko *Mykowski* noszą w Polsce 153 osoby, łączy się je z podstawą *myk-*, por. *mykać* ‘uchodzić’ (NP II 128), lub z podstawą *mik-* od imienia *Mikołaj* (NP II 96–98).

Nazwy miejscowości jako podstawy nazw osobowych uczestników kiermasu określają przestrzeń zamieszkałą przez ludność posługującą się dialektem warmińskim. Na ich podstawie można nakreślić mapę południowej Warmii. Od zachodu teren należący do Warmii wyznaczał Gietrzwałd, od południa Butryny. Nazwisko *Purdzki* w zestawieniu z nazwą wsi *Purda* zostało wykorzystane do nakreślenia wschodnich granic południowej Warmii i wskazania miejscowości przygranicznych: „boć Purda, Purdka, Purdeczka i Purdulka — czyli Zapurdka — tu odpoczął — graniczą z Mazurami” (K 51). *Purdzki* mieszka w *Purdzie*:

já mieszkám w Purdzie — to jest Dużá Purda (K 51);
za mojam polam pod Gráśk stoi mun nad purdzkam jezioram, to jest Zapurdka, albo Purdulka ziesz? Kiedy przejdiesz lawy na strudze przy Marcinkozie jesteś w Purdce, to jest Mala Purda, a za nią mieszká nadleśnik na wybudowaniu przy lesie pod Kośno, to jest Purdeczka ziesz? (K 51).

Dalej na wschodzie Warmii leżały Pajtuny, Barczewo, Stanclewo, od północy Dywity, Ługwałd, Spręcowo, Brąswałd i Bukwałd.

FUNKCJA SOCJOLOGICZNA, PRESTIŻOWA I TOŻSAMOŚCIOWA

Funkcja socjologiczna nazw własnych ma w utworze literackim wskazywać na pochodzenie oraz przynależność narodową postaci, pochodzenie regionalne, społeczne i przynależność środowiskową bohaterów (Siwiec, 1998, s. 111–143). Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne, to wszyscy uczestnicy kiermasu gospodarują wraz ze swoimi rodzinami na własnej ziemi, odziedziczonej po przodkach. Na Warmii bogatych gospodarzy, właścicieli dużych gospodarstw rolnych nazywano gburami: „gbur niech sia jano trzymá rangkami i nogami ziami swoji, niech ty nigdy z rąk nie wydá. Co gbur, to mur — maziają” (K 67). Gospodarstwa były na Warmii znacznie większe niż w sąsiedniej Kongresówce, przykładowo Kazimierz Ługwałdzki we wsi Ługwałd posiadał 6 włók ziemi: „Ty masz sześć włók i dobry roli do kolán, a mordujesz się nawet w zima łobwożaniem łoparczyk Helgi i szykowaniem jich na łąki” (K 84).

Nie budzi wątpliwości ich przynależność narodowa. Gospodarze zaproszeni na kiermas noszą w utworze nazwiska zakończone na *-ski*, bo, jak pisze Barczewski, „łu náju to sia rychło wszysecy na *-ski* nazywáwa” (K 103). Nazwiska zakończone na *-ski* uważano na Warmii za nazwiska typowo polskie. Już w XVI wieku uznawano je za lepsze, przysparzające prestiżu nosicielom. Jan Bystrzeński pisał, że „Nazwisko na *-ski* ustala się w Polsce jako *par excellence* «polskie» i «szlacheckie» staje się tytułem dumy dla tych, którzy je noszą, a celem pożądań dla innych” (Bystrzeński, 1993, s. 95).

Autor „Kiermasów na Warmii” był człowiekiem wykształconym i wiedział, że podstawą tego typu nazwisk były pierwotnie nazwy miejscowości, a nazwiska

„były oparte na relacji przynależności obiektu (danego człowieka) do innego obiektu (miejsowości)” (Kaleta, 1998, s. 43), powstawały z deskrypcji określających pochodzenie/przynależność do danej miejscowości: *Dywicki* — *Dywity*, *Pajtuński* — *Pajtuny*. Funkcję proprialną pełniły w nich przymiotniki odmiejscowe: *Butryński/butryński*. Nazwiska na *-ski* uznawano za najbardziej reprezentatywne dla Polaków na tym terenie „bo panowie mają nazwiska najczęściej na „ski”, gdy nie są Niemcami, jak Krasowski, Kwiatkowski, Barczewski, Krzeziński, Skowroński, Potulicki itp.” (K 104).

Na polskiej Warmii⁶ nazwiska na *-ski* były symbolem polskości, wysokiej pozycji społecznej gburów oraz uznawanych przez nich wartości duchowych. Należała do nich obrona języka odziedziczonego po przodkach, religia katolicka, poszanowanie rodziny, tradycji i własnych obyczajów (Biolik, 2019, s. 21–34).

Nazwisko na *-ski* nosiła też rodzina Barczewskiego. Było ono notowane w komornictwie olsztyńskim już w 1646 roku: *Jacobo Barczewski*, 1772 *Laurentius* [Wawrzyniec] *Barczewski*. Autorka monografii o nazwiskach w komornictwie olsztyńskim uznała je za derywowane za pomocą suf. *-ewski* od nazwiska *Barcz*, a to od imienia *Bartholomacus* (Mossakowska, 1993, s. 18). Kazimierz Rymut zaliczył je do nazwisk utworzonych od nazwy miejscowej *Barczew* (NPI 20).

Spośród nazwisk uczestników kiermasu sufiksem *-ski* derywowano nazwiska: *Butryński* (: *Butryny*), *Gietrzwałdski* (: *Gietrzwałd*), *Lamkowski* (: *Lamkowo*), *Linowski* (: *Linowo*), *Pajtuński* (: *Pajtuny*), *Spręcowski* (: *Spręcowo*) oraz nazwiska *Brąswaldzki* (: *Brąswald*), *Dywicki* (: *Dywity*), *Lugwaldzki* (: *Lugwald*), *Purdzki* (: *Purda*), *Szqwaldzki* (: *Szqwald*), *Wartemborski* (: *Wartembork*), w których doszło do procesów asymilacji i zatarcia przejrzystości słowotwórczej. Tylko nazwisko *Mykowski* utworzono za pomocą rozszerzonego sufiksu *-owski* (: *Myki*).

Typowo polskie nazwiska derywowane od spolszczonych nazw miejscowości, genetycznie staropruskich lub niemieckich, wskazują wyraźnie na polską przynależność narodową mieszkańców np.: *Szqwaldzki* od *Szqwald* za niem. *Schönwalde*, *Wartemborski*, od niem. nazwy miasta *Wartenburg in Ostpreussen*, spolszczonej jako *Wartembork*.

Wszystkie nazwiska nadane uczestnikom kiermasu były tworzone zgodnie z modelem polskich nazwisk odmiejscowych, odzwierciedlały polski realizm onimiczny, określając tożsamość językową i narodową rodzin. Funkcja tożsamościowa analizowanych onimów związana była z przynależnością do grupy o wspólnym pochodzeniu, języku i kulturze (Cybulski, 2019, s. 9–10).

⁶ Określenie „polska Warmia” odnosi się do terenu południowej Warmii skolonizowanej i zamieszkałej w większości przez rodziny polskie.

FUNKCJA EMOTYWNA, SOCJOLINGWISTYCZNA I PERSWAZYJNA

Uczestnicy kiermasu są obywatelami państwa niemieckiego, stanowią polską mniejszość narodową, która pieczołowicie chroni swój rodzinny język. Używają dialektu warmińskiego. Cechy fonetyczne dialektu w nazwiskach uczestników kiermasu pojawiają się jednak rzadko i tylko w wypowiedziach bohaterów. Należą do nich asynchroniczna wymowa spółgłosek spalatalizowanych: *Dyzicka ciotka z wujem* (K 24), *w Stańslezie* (K 44), asynchroniczna wymowa samogłosek nosowych: *jano Sprancowscy* (K 35), obniżenie artykulacji samogłoski *e* przed spółgłoską nosową, oznaczane symbolicznie *eN > aN*: *ale przyjrzyj sia jano Butryńskamu* (K 43), zachowanie samogłoski ścieśnionej *á*: *No jek tam, Gietrzwaldzká, jużešta wytkały?* (K 62). W nazwiskach występujących w formie dopełniacza: *Linowski ciotki nie zidać* (K 39), można zauważyć ścieśnienie samogłoski *e* przed *ǰ* (*-eǰ > i*), czyli *Linowskiej > Linowski* (Biolik, 2014, s. 65). Cechy te nie są jednak stosowane konsekwentnie, nawet w nazwiskach pojawiających się w dialogach bohaterów. Świadczą jednak o istniejącej między uczestnikami kiermasu więzi społecznej i lingwistycznej.

Cechą charakterystyczną tej wspólnoty środowiskowej było powszechne używanie nazwisk w funkcji adresatywnej zarówno w wypowiedziach narratora, jak i w dialogach bohaterów: *A i Twoji jeszcze ni ma, Ługwaldzki, i Linowski ciotki jeszcze nie zidać* (K 39), *Waść Ługwaldzka, dobroćko?* (K 44). Nazwiska służyły też do określania tożsamości kobiet: *dokumentuje się Brąswaldzka, woła gniewnie Brąswaldzka* (K 70), *sposzrzega to Dywicka* (K 72), *przytakuje Linowska* (K 73). W ten sposób Barczewski podkreślał ważną rolę kobiet w gospodarstwie.

Elementy funkcji ematywnej można dostrzec w używanej obok nazwiska *Butryński* nazwie *Butryniak*⁷ 'mieszkaniec wsi Butryny': *ziesz teraz Butryniaku?* (K 41). Nazwa jest derywatem utworzonym za pomocą sufiksu *-ak* od nazwy wsi *Butryny*. Funkcję ematyczną pełniły też w utworze formy nieoficjalne imion, wykorzystywane do nominacji dzieci i nieżonatych mężczyzn (Biolik, 2020, s. 39–49).

Analizowanym nazwiskom odmiejscowym zakończonym na *-ski* można również przypisać funkcję perswazyjną. Jak pisze M. Graf, „perswazyjność nazw przejawia się przede wszystkim w wykorzystaniu ich wartości konotacyjnej, którą nazwiska reprezentujące określoną rzeczywistość [...] nabierają, występując w ustalonych kontekstach (Graf, 2006, s. 72). Barczewski nadał swoim bohaterom nazwiska utworzone na wzór nazwisk istniejących w świecie realnym, popularnych wśród mieszkańców południowej Warmii, które dodatkowo nawiązywały

⁷ Forma *Butryniak* w utworze W. Barczewskiego wskazuje na gospodarza, mieszkańca wsi Butryny, chociaż w gwarach przyrostek *-ak* służył do tworzenia nazw synów: ojciec *Butryński*, syn *Butryniak*. W ten sposób tworzone są też antroponimy nieoficjalne w środowiskach szkolnych, np. *Kaczyniak* od nazwiska *Kaczyński*, *Olszak* od *Olszewski*, *Żebrak* od *Żebrowski* (Biolik, 2016, s. 63).

do spolszczonych nazw warmińskich wsi. Formy żeńskie nazwisk i określenia zbiorowe rodzin były tworzone według reguł znanych w rzeczywistości pozaliterackiej, a przedstawiony w utworze sposób prezentacji uczestników kiermasu, np. poprzez przywołanie nazwisk żeńskich jako reprezentatywnych dla rodziny, podkreślał znaczenie kobiet w rodzinach warmińskich.

WNIOSKI

Analiza językowo-funkcjonalna nazwisk gości zgromadzonych na kiermasie pozwoliła wydzielić różne funkcje przypisane onimom: identyfikacyjno-dyferencyjną, lokatywną, socjologiczną, prestiżową, tożsamościową, socjolingwistyczną, emotywną i perswazyjną. Niektóre z nich są wyraźnie widoczne i bogato poświadczone w analizowanych onimach, inne nie są tak wyraziste i zostały poparte niewielką liczbą przykładów.

Barczewski nadał swoim bohaterom nazwiska zakończone na *-ski*, bo uważał je za najbardziej popularne w Polsce i typowe dla Polaków. Utworzył je od nazw miejscowości leżących na terenie południowej Warmii, by pokazać, że są one często spotykane i dobrze znane wśród mieszkańców wsi. Chciał poprzez nie oddziaływać na swoich czytelników, „budzić przywiązanie do swojszczyzny, ginącej w zetknięciu z nowoczesną cywilizacją” (K 20). Przejawem tej „swojszczyzny” były nazwy używane przede wszystkim w funkcji identyfikacyjno-dyferencyjnej o jasnej genezie, wyraziste socjologicznie, o dużym prestiżu społecznym: *Butryński* — wieś *Butryny*, *Lamkowski* — wieś *Lamkowo*. Nazwiska męskie zakończone na *-ski*, żeńskie na *-ska*, derywowane od nazw miejscowych, pełniły funkcję lokatywną, wskazywały obszar zamieszkały przez ludność polską, określały również granice południowej Warmii.

LITERATURA

- Biolik, M. (2014). *Dialekt warmiński. Fonetyka i fonologia* [Warmian Dialect. Phonetics and Phonology]. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Biolik, M. (2016). *Słowotwórstwo antroponimów nieoficjalnych* [Word Formation of Unofficial Anthroponyms]. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Biolik, M. (2019). Argumenty Walentego Barczewskiego świadczące o polskości południowej Warmii w drugiej połowie XIX wieku (na podstawie utworu *Kiermasy na Warmii*) [Walenty Barczewski's arguments for the Polishness of southern Warmia in the second half of the 19th century (based on the work *Kiermasy na Warmii*)]. *Prace Językoznawcze*, 21(2), 21–34. <https://doi.org/10.31648/pj.3900>
- Biolik, M. (2020). Imiona i derywaty odimienne używane na polskiej Warmii w XIX w. [Names and name derivatives in Polish Warmia in the 19th century]. *Studia Linguistica*, 15, 39–49. <https://doi.org/10.24917/20831765.15.3>
- Bystroń, J.S. (1993). *Nazwiska polskie* [Polish Surnames]. Warszawa: Książka i Wiedza.

- Cybulski, M. (2019). *Rola nazw własnych w kształtowaniu kaszubskiej tożsamości etniczno-regionalnej. Wybrane zagadnienia* [The Role of Proper Names in Shaping Kashubian Ethnic-Regional Identity. Selected Problems]. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski.
- Domaciuk, I. (2003). *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema* [Proper Names in Stanisław Lem's Prose]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Dunaj, B. (2017). Funkcje nazw własnych [Functions of proper names]. *Onomastica*, 61(2), 77–89. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.61.2.8>
- Górny, H. (2013). *Nazwy własne w piśmiennictwie pamiętnikarskim XIX wieku. Perspektywa funkcjonalno-tekstologiczna* [Proper Names in 19th Century Memoir Writings. Functional-Textological Perspective]. Kraków: Lexis.
- Graf, M. (2006). *Onomastyka na usługach socrealizmu. Antroponimia w literaturze lat 1949–1955* [Onomastics at the Service of Social Realism. Anthroponymy in the Literature of the Years 1949–1955]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Bogucki.
- K = Barczewski, W. (1923). *Kiermaszy na Warmii* [Fairs in Warmia]. Olsztyn: Drukarnia „Gazety Olsztyńskiej”.
- Kaleta, Z. (1998). *Nazwisko w kulturze polskiej* [The Surname in the Polish Culture]. Warszawa: SOW.
- Kosyl, C. (1992). *Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza* [Proper Names in the Prose of Jarosław Iwaszkiewicz]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kosyl, C. (1998). Nazwy własne w literaturze pięknej [Proper names in the belles-lettres]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia] (s. 363–387). Warszawa–Kraków: IJP PAN.
- Mossakowska, B. (1993). *Nazwiska mieszkańców Komornictwa Olsztyńskiego* [Surnames of Inhabitants of the Olsztyn District]. Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. I–XV). Kraków: IJP PAN.
- NP = Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, [Surnames of Poles. A Historical-Etymological Dictionary] (t. I–II). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Pospiszylowa, A. (1987). *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe* [Toponymy of Southern Warmia. Place Names]. Olsztyn: Pojezierze.
- Raszewska-Klimas, A. (2002). *Funkcja nazw własnych w twórczości Marii Dąbrowskiej* [Functions of Proper Names in the Literary Output of Maria Dąbrowska]. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Rutkowski, M. (2001). Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych [Preliminary characteristics of the functions of proper names]. *Onomastica*, 46, 7–29.
- Rutkowski, M. (2010). Problem funkcji nazw własnych w onomastyce. Przegląd stanowisk [The problem of the functions of proper names in onomastics. Overview of positions]. *Conversatoria Linguistica*, 4, 54–65.
- Rutkowski, M. i Skowronek, K. (2010). Onomastyka dyskursu. Zakres, problematyka i metody badawcze [Onomastics of discourse: Scope, issues and research methods]. W: R. Łobodzińska (red.), *Nazwy własne a społeczeństwo* [Proper Names and Society] (t. I, s. 87–95). Łask: Leksem.
- Sarnowska-Gieffing, I. (1984). *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu* [Onomastics in Polish Short Stories and Novels of the Period of Realism and Naturalism]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Sarnowska-Gieffing, I. (2003). *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku* [From an Onym to the Genre of Text. Onomastics in Polish Satire Until 1820]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Siwiec, A. (1998). *Nazwy własne w prozie Michała Choromańskiego* [Proper Names in Michał Choromański's Prose]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Skowronek, K. (2003). O niektórych funkcjach nazw własnych w dyskursie religijnym. Na materiale „Listów pasterskich Episkopatu Polski” [On several functions of proper names in religious discourse on the material of “Pastoral letters of the episcopate of Poland”]. *Onomastica*, 48, 79–114.
- SNWP = Rymut, K. (1992–1994). *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* [Dictionary of Surnames Currently Used in Poland] (t. I–X). Kraków: IJP PAN.
- Steffen, W. (1984). *Słownik warmiński* [Warmia Dictionary]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szewczyk, Ł.M. (1993). *Nazewnictwo literackie w twórczości Adama Mickiewicza* [Literary Naming in the Works of Adam Mickiewicz]. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Wilkoń, A. (1970). *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego* [Proper Names in Stefan Żeromski’s Works]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

THE POLYFUNCTIONALITY OF SURNAMES IN WALENTY BARCZEWSKI’S WORK

“KIERMASY NA WARMII”

The article discusses the problems of literary onomastics. The aim of the study was a structural, semantic and functional analysis of the family names of the protagonists appearing in Walenty Barczewski’s “Kiermasy na Warmii” (Fairs in Warmia). The story is set on a farm in a village in southern Warmia in the second half of the 19th century. The methods of philological analysis and interpretation of onyms used in literary onomastics have been applied. It has been established that the analysed onyms are Polish surnames, etymologically and semantically transparent, formed according to uniform structural models: male surnames ending in *-ski*, female surnames in *-ska* and collective forms used of families in the plural. All analysed anthroponyms were also closely related to the extra-linguistic reality, and derived, similarly to place-based adjectives, from the names of villages in southern Warmia. Linguistic, functional and semantic analysis of surnames allowed to present their polyfunctional character and distinguish many functions ascribed to onyms in literary texts. These functions are the following: identification and differentiation, localising, assignation of prestige and identity, as well as the sociolinguistic, emotive and persuasive functions. The analysed names may serve as examples of the accumulation of various functions performed by the same anthroponyms.

Keywords: literary onomastics, surname, functions of proper names, Walenty Barczewski, kiermas, Warmia